

РОЛЬ НЕФОРМАЛЬНИХ ГРУП І ОБ'ЄДНАНЬ У СТАНОВЛЕННІ БАГАТОПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ В УКРАЇНІ НА ПОЧАТКУ 90-Х РР. ХХ СТ.

Мацьовка А.В.

ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»

У статті розглядається роль неформальних груп і об'єднань у становленні системи багатопартійності в Україні на початку 90-х рр. ХХ ст. Висвітлено причини появи організацій, які займалися питаннями популяризації ідеї української незалежності та української мови. З'ясовано принципи діяльності неформальних організацій по залученню населення до політичного життя в УРСР. Досліджено вплив даних груп та об'єднань на появу нових політичних сил на політичній арені в Україні. Особливу увагу приділено діяльності Народного Руху України за перебудову у сприянні демократизації українського суспільства.

Ключові слова: Багатопартійність, Народний Рух України, УРСР, Українська Гельсінська Спілка, демократизація.

Постановка проблеми. На даний момент в Україні все ще не завершився процес трансформації політичної системи від тоталітарної до демократичної, який повинен остаточно змінити українське суспільство, у якому ще не відбувся повний злам у свідомості в бік демократичних цінностей. Цьому переходу заважає не до кінця сформована партійна система, яка повинна забезпечити єдність політичних інститутів, політичної свідомості громадян та їх відносин між собою у суспільстві. Саме невизначеність чіткої структури системи партійності в Україні є проблемою ефективного функціонування інститутів які здійснюють політичну владу в державі.

Відсутність досвіду парламентаризму в українській політичній еліті є причиною роздробленості в українській політиці і, як наслідок, притаманна нашій політичній верхівці некомпетентність своїх дій сягає своїм корінням періоду УРСР. Саме політика перебудови розпочата М. Горбачовим дала поштовх до становлення системи багатопартійності в Україні. Поштовхом до становлення такої системи стала поява у середині 80-х років ХХ ст. неформальних груп та об'єднань громадян, на основі яких в подальшому почали утворюватися політичні партії, які почали боротися за проголошення незалежності Української держави. Але, на жаль, брак досвіду політичної діяльності у членів демократичних партій часто призводило до гострої конфронтації стосовно програми подальшої роботи стосовно розбудови демократії в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Першими дослідниками неформального руху на території України, дослідженню його виникнення та діяльності присвятили свої наукові праці О. Бойко [2], М. Багмет та С. Сорока [1]. У своїх працях дослідники одними з перших намагалися з'ясувати причини появи неформальних об'єднань, способи спілкування між людьми всередині цих організацій, які не були контрольовані державними органами. Дослідженню національно-визвольних процесів періоду перебудови присвятив свої праці А. Русначенко [8], в яких він висвітлює причини широкої появи неформальних об'єднань в УРСР у період перебудови.

Привертає пильну увагу науковців дослідження І. Рафальського [5], який досліджував

фактори, що впливали на формування масової свідомості громадян у період перебудови у СРСР. Також дослідник звертав увагу на становлення та розвиток громадських неформальних об'єднань та їх роль у державному самовизначенні України.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Історії утворення та діяльності неформальних груп та об'єднань на території України присвячено значну кількість наукових праць та публікацій. Переважно всі вони стосуються проблеми утворення та умов діяльності цих неформальних організацій. У наукових працях висвітлено причини їх становлення, принципи діяльності та умови в яких діяли ці об'єднання, але не досліджено, яку саме роль відіграли неформальні групи у становленні системи багатопартійності в Україні, як саме вони вплинули на процес демократизації суспільства та вивели на політичну арену нові політичні сили, які згодом увійшли до Верховної Ради та стали рушійною силою проголошення незалежної Української держави.

Мета статті. Метою статті є визначення ролі неформальних груп та об'єднань громадян у становленні системи багатопартійності в Україні та їх вплив на демократизацію українського суспільства.

Виклад основного матеріалу. Політика «перебудови», розпочата М. Горбачовим у 1985 р., створила умови для виникнення та діяльності неформальних організацій. До активізації суспільного життя поза традиційними для радянської політичної системи структурами спонукала бюрократизація, формалізм, відсутність ініціативи, яка панувала в цих об'єднаннях. До того ж, важливою передумовою становлення принципово нових громадських об'єднань необхідно вважати можливість (принаймні, з кінця 50-х рр. ХХ ст.) створення на низовому, самодіяльному рівні аматорських груп, гуртків, клубів за інтересами, які хоч і діяли при комсомолі, профспілках, спортивних товариствах, не зазіхаючи на панівну ідеологію та компартійний диктат, але значною мірою сприяли набуттю практики неформального спілкування [2, с. 45].

З початком перебудови та політики гласності в СРСР (після квітневого 1985 р. пленуму

ЦК КПРС у та лютого 1986 р. XXVII з'їзду Комуністичної партії), які започаткували генеральний секретар ЦК КПРС М. Горбачов та його соратники з молодого крила партії (М. Рижков, О. Яковлев, Е. Шеварднадзе) з метою модернізації деградуючого організму Радянського Союзу та оптимізації його соціалістичного ладу, в державі розпочалися перші ознаки послаблення тотального ідеологічного контролю, а згодом й поживлення національних рухів, які в умовах зростаючої політичної та соціально-економічної кризи чим далі були неспроможні стримувати компартійні та державні органи.

Позиції самої КПРС послаблювала й боротьба за владу всередині партії між так званими «демократами» та «консерваторами». В країні почали діяти перші неурядові історико-просвітницькі товариства та організації, які поширювали відомості про політичні репресії в СРСР та злочини Комуністичної партії. З'явилися опозиційні до КПРС політичні партії і рухи ліберального, національно-патріотичного та соціал-демократичного спрямування, зокрема у РРФСР постали «Демократичний союз» (перша опозиційна партія в СРСР, заснована 8 травня 1988 р.), Демократична партія Росії, Ліберально-демократична партія (1989 р.), національно-патріотичний фронт «Пам'ять» (що виник ще у 1987 р.), Соціал-демократична партія Росії та ін. У жовтні 1988 р. в Естонії, Латвії та Литві відбулися установчі з'їзди народних фронтів (найвідоміший з них – литовський «Саюдіс»), які налагодили тісні зв'язки з дисидентським рухом в Україні й фактично очолили національно-визвольний та опозиційні рухи не лише у Прибалтиці, а й стали дороговказом політичної боротьби для інших національних республік Союзу, а надто – для національно-демократичних і патріотичних сил в УРСР [8, с. 357].

З 1987 р. в УРСР починають утворюватися неформальні організації та об'єднання різного спрямування. Перші організації в Україні започатковувалися переважно творчою інтелігенцією та колишніми реабілітованими політв'язнями тоталітарного режиму.

У тому ж році у Львові за ініціативи групи молодих студентів виникає Товариство Лева, яке мало на меті залучення громадян до активної участі у процесах національного відродження України. Першочерговими завданнями члени товариства ставили перед собою відродження народних традицій, впорядкування пам'яток архітектури та різного роду пам'ятних місць. Також товариством проводилися вечори з ушанування пам'яті відомих українських діячів культури, науки та політики. Однією з таких акцій став вечір ушанування пам'яті Василя Симоненка, на якому вперше після звільнення від ув'язнення з таборів виступили В'ячеслав Чорновіл та Михайло Горинь, які на той час були штучно ізольовані спецслужбами від суспільства. Подальша діяльність товариства призвела до того, що більшість членів провели невдалу спробу організації Демократичного фронту на зразок країн Прибалтики у 1988 р., а згодом до вдалої спроби організації партії Народний рух України, яку вони утворили у 1989 р. [9, с. 9–10].

Однією з перших організацій, яка виникла в Україні став Культурологічний клуб Києва, який повинен був стати осередком об'єднання

свідомо мислячих громадян. Основоположником клубу став Олесь Шевченко, який висунув ідею організації товариства, яке було б покликане розкрити злочини комуністичної влади проти українського народу на зразок Голодомору 1932–33 рр. Але основним напрямком діяльності організації було завдання розкриття злочинів проти української інтелігенції, члени клубу організовували зустрічі, де проводили публічні дискусії на різну тематику. Саме в культурологічному клубі почалося розкріпачення приватизованого комуністичною владою образу Шевченка та введення його з обійми записних революціонерів-демократів. Радянські літературознавці, які насмілювалися приходити на засідання клубу, могли почути дещо нове для себе про поета свободи й уявити його серед будителів духу. В УКК вперше заговорили і про Василя Стуса, саме тут дали належну оцінку поетові і видатному українському громадянину. Однією з найгучніших акцій стало проведення демонстрації в другу річницю Чорнобильської трагедії, хоча органи КДБ і намагалися всіляко перешкодити проведенню цієї акції, їм зрештою не вдалося втілити свій план у життя. Внаслідок цього головні організатори та ідейні сподвижники клубу були заарештовані співробітниками КДБ. На жаль, клуб не проіснував досить довгий час і вже у 1988 р. було прийнято рішення про входження членів клубу до Української Гельсінської Спілки [4, с. 117].

У цей період постає Товариство української мови ім. Тараса Шевченка (ТУМ) – суспільно-громадська організація, створена 1988 р. за народною ініціативою у Львові, Києві та в інших регіонах України й узаконена на Установчій конференції 11–12 лютого 1989 р. в Києві як всеукраїнська громадська спілка, що на хвилі національного піднесення об'єднала численні організації та гуртки з метою відродити й утвердити українську мову в Україні й серед українців зарубіжжя [1, с. 169].

У 1975 р. низкою держав було підписано Заключний акт Наради з безпеки і співробітництва в Європі, який отримав назву Гельсінський заключний акт. Внаслідок цих подій 1976 р. в УРСР в умовах репресивної політики тоталітарного режиму група правозахисників висунула ідею створення спілки по виконанню Гельсінських угод в Україні. На основі цієї організації 7 липня 1988 р. у Львові на 50-тис. мітингу було проголошено про утворення Української Гельсінської спілки. Вона стала найбільшою правозахисною організацією в республіці. Її керівником став письменник Микола Руденко, а серед 36 членів були такі відомі дисиденти як Петро Григоренко, Левко Лук'яненко, Іван Кандиба, Надія Світлична, В'ячеслав Чорновіл, Василь Стус, Святослав Карванський, Оксана Мешко, Олесь Бердник та ін. [7, с. 69].

УГС була легальною, загальнонаціональною організацією, яка ставила за мету право нації на самовизначення і прагнула у майбутньому перетворити СРСР на конфедерацію незалежних держав. Поява в Республіці організованої політичної сили не могла пройти повз увагою влади. Проти УГС був кинутий весь репресивний апарат. Впродовж 1980-х рр. проти членів Гельсінської Спілки були застосовані масові репресії.

Отже, говорячи про створення Гельсінської Спілки необхідно зазначити, що вона створювалася з метою здобуття Україною незалежності та подолання тоталітарного режиму і ліквідації Радянського Союзу. В'ячеслав Чорновіл так характеризував УГС: «Українська Гельсінська група є прямим продовженням у нових умовах українського національного демократичного руху, що народився після сталінського згарища. УГС на сьогодні є найбільш ефективним способом ознайомлення українського народу, усього світу з проблемами українства» [11, с. 239].

У листопаді 1989 р. в керівництві УГС відбулася гостра дискусія щодо реорганізації її в політичну партію. Однак реалізувати цей задум вдалося лише після виборів до Верховної Ради УРСР у березні 1990 р. 29-30 квітня 1990 р. в Києві відбувся з'їзд Української гелсінської спілки, який ухвалив рішення про перетворення її в Українську республіканську партію (УРП). Новостворена партія засудила комуністичну ідеологію, висловила за націоналізацію власності КППС в Україні. Головною програмною метою нової партії проголошувалося створення Української незалежної соборної держави. Слід зазначити, що на той час в умовах невизначеності щодо подальшого перебування України в складі СРСР більшість політичних партій, які утворювалися, уникали відповіді на питання про майбутній державний устрій. Першим головою УРП став дисидент часів СРСР Левко Григорович Лук'яненко.

Проте найвагомішою подією в УРСР того часу стала поява Народного Руху України, який на той час об'єднав у своїх лавах не лише громадян різного віку та фаху, але й численні новоутворювані організації, групи та партії, які протиставляли себе диктатурі КППС. 16 лютого 1989 р. в газеті «Літературна Україна» був опублікований проект Програми Народного Руху України за перебудову (НРУ), який набув великого резонансу у суспільно-політичному житті Республіки. Організаційно НРУ за перебудову оформився на Установчому з'їзді у Києві 7-10 вересня 1989 р., на якому було обговорено усі спектри політичного, соціально-економічного, міжетнічного життя в Республіці, розглянуто знакові для українського народу події історичного минулого та перспективи майбутнього державотворчого життя, ухвалено Програму і Статут, а також обрано керівні органи НРУ (головною організацією було обрано І. Драча). У Статуті головною метою своєї діяльності НРУ визначав «побудову в Україні демократичного й гуманного суспільства, в якому буде досягнуто справжнього народовладдя, добробуту народу і умов для гідного життя людини, відродження та всебічного розвитку української нації, забезпечення національно-культурних потреб усіх етнічних груп республіки і перетворення республіки у дійсно суверенну Українську державу» [3, с. 15].

Робота рухівських депутатів в областях і Верховній Раді, масові заходи Руху, активна позиція Руху під час референдумів та інших політичних акцій мали вирішальний вплив на становлення незалежної української держави і забезпечили перемогу ідеї Незалежності на референдумі 1 грудня 1991 р. Народний Рух України у 1989–1991 рр. відіграв ключову роль провідни-

ка трансформаційних національно-демократичних процесів в Україні, дав початок і основу для виникнення багатопартійності, сприяв демократизації суспільства. Народний Рух України виконав свою основну програмну мету – проголошення України незалежною державою. Це було досягнуто як зусиллями цілої плеяди яскравих особистостей, так (більшою мірою) широких українських мас – інтелігенції, робітників, селян безвідносно до їх колишньої партійної приналежності (позапартійності) [6, с. 149].

4 березня 1989 р. у Києві відбулася установча конференція, результатом якої стало утворення історико-просвітницького товариства «Меморіал», яке було покликане зберегти пам'ять про політичні репресії проти громадян УРСР у XX ст. Участь в утворенні Меморіалу безпосередньо взяли митці, науковці, журналісти, студентська молодь, активісти демократичного руху. Загалом товариство займалося правозахисною діяльністю, громадським розслідуванням масових репресій, увінчання пам'яті жертв тоталітарного режиму, організацією морального оздоровлення суспільства з метою його подальшої демократизації. Основною метою організації було задоволення та захист законних соціальних, економічних, політичних, правових, вікових, національно-культурних та інших спільних інтересів своїх членів та політ'в'язнів, репресованих та осіб, що зазнають не правового відношення до себе. Попри переслідування, залякування і моральний тиск через офіційну пресу, «Меморіал» організовував мітинги, демонстрації, вів агітацію за демократичних кандидатів на перших демократичних виборах [5, с. 79].

Наприкінці 1989 – початку 1990 р. на основі «неформальних» демократичних організацій і НРУ почали утворюватися політичні партії, опозиційні до КППС. У березні 1990 р. III З'їзд народних депутатів СРСР скасував 6 статтю Конституції СРСР, в якій йшлося про «керівну і спрямовуючу» роль КППС у суспільстві, що скасувало монополію партії комуністів на владу і відкрило шлях до створення багатопартійної системи. Коли почалася кампанія по виборах до Верховної Ради УРСР, за ініціативою Української Гельсінської спілки, Народного руху України, «Меморіалу», Товариства української мови імені Тараса Шевченка, асоціації «Зелений Світ» та інших організацій для координації дій було створено виборчий Демократичний блок України. Саме ці вибори стали поштовхом до становлення багатопартійності в Україні, адже під час виборчої кампанії почали створюватися перші реально опозиційні до КППС і КПУ політичні сили, які виступили єдиним фронтом проти комуністів задля боротьби за незалежну Українську державу [10, с. 31].

Висновки. Таким чином, саме неформальні організації які почали виникати в УРСР протягом 1985–1989 рр. стали тією рушійною силою, яка дала поштовх до об'єднання населення навколо ідеї незалежності, кардинальних змін у суспільстві на користь демократизації життя, морального оздоровлення нації та відходу від принципів тоталітаризму у всіх сферах життя Українців. На основі цих неформальних об'єднань і почали утворюватися перші демократичні партії, які боролися за незалежність України.

Список літератури:

1. Багмет М. Комсомол та неформальні об'єднання України в період «перебудови» / М. Багмет, С. Сорока // Політичний менеджмент. – 2006. – № 5. – С. 164–181.
2. Бойко О.Д. Предтеча Руху: неформальні організації як фактор громадсько-політичного життя України у період перебудови / О.Д. Бойко // Людина і політика. – 2001. – № 1. – С. 44–57.
3. Гарань О.В. Від створення Руху до багатопартійності / О.В. Гарань. – К., 1992. – 48 с.
4. Горбачова О.С. Громадські організації в Україні другої половини 80-х – початку 90-х рр. ХХ ст.: процес становлення та розвитку: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. – К., 2008. – 218 с.
5. Литвин Ю. Правозахисний рух на Україні, його засади та перспективи / В. Литвин // Невичерпність демократії. – К., 1994. – С. 146–152.
6. Мисечко А.І. Українська Гельсінська Спілка – засіб боротьби за права людини в Україні / А.І. Мисечко // Історичний архів. – Вип. 10. – С. 67–71.
7. Рафальський І.О. Роль неформальних громадських об'єднань у національно-державному самовизначенні України періоду перебудови в СРСР / І.О. Рафальський // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. – 2015 / 4(78). – С. 73–86.
8. Русначенко А.М. Національно-визвольний рух в Україні (середина 1950-х – початок 1990-х років) / А.М. Русначенко. – К.: Вид. ім. Олени Теліги, 1998. – 720 с.
9. Стецюк В. Історія Товариства Лева / В. Стецюк // Громадські ініціативи. – 1999. – № 13. – С. 9–11.
10. Томенко М. Становлення багатопартійності / М. Томенко // Політична думка. – № 1. – 1994. – С. 24–33.
11. Чорновіл В. Заява до Української Гельсінської групи / В. Чорновіл // Твори в 10 томах. – Т. 5. – К.: Смолоскип, 2007. – 568 с.

Мацёвка А.В.

ГВУЗ «Переяслав-Хмельницький государственный педагогический университет имени Григория Сковороды»

РОЛЬ НЕФОРМАЛЬНЫХ ГРУПП И ОБЪЕДИНЕНИЙ В СТАНОВЛЕНИИ МНОГОПАРТИЙНОЙ СИСТЕМЫ В УКРАИНЕ В НАЧАЛЕ 90-Х ГГ. ХХ В.

Аннотация

В статье рассматривается роль неформальных групп и объединений в становлении системы многопартийности в Украине в начале 90-х гг. ХХ в. Освещены причины появления организаций, которые занимались вопросами популяризации идеи украинской независимости и украинского языка. Выяснено принципы деятельности неформальных организаций по привлечению населения к политической жизни в УССР. Исследовано влияние данных групп и объединений на появление новых политических сил на политической арене в Украине. Особое внимание уделено деятельности Народного Руха Украины за перестройку в содействии демократизации украинского общества.

Ключевые слова: многопартийность, Народный Рух Украины, УССР, Украинский Хельсинский Союз, демократизация.

Matsovka A.V.

SHEI «Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University»

THE ROLE OF INFORMAL GROUPS AND ASSOCIATIONS IN THE DEVELOPMENT OF A MULTI-PERSONAL SYSTEM IN UKRAINE AT THE BEGINNING OF THE 90'S OF THE XX-TH CENTURY

Summary

The article examines the role of informal groups and associations in the formation of a multiparty system in Ukraine in the early 90's of the twentieth century. The reasons for the creation of organizations dealing with the popularization of the idea of Ukrainian independence and the Ukrainian language are highlighted. The principles of activity of informal organizations on attraction of the population to political life in the Ukrainian SSR are elucidated. The influence of these groups and associations on the emergence of new political forces in the political arena in Ukraine is investigated. Particular attention is paid to the activities of the People's Movement of Ukraine for restructuring in contributing to the democratization of Ukrainian society.

Keywords: Multiparty Movement, People's Movement of Ukraine, Ukrainian SSR, Ukrainian Helsinki Union, democratization.